

Hur har det gått för yrkesprogrammen?

En rapport om yrkesprogrammen i gymnasieskolan

Rapport av Irene Wennemo

Inledning

Under 1990-talet sattes flera omfattande reformer av den svenska gymnasieskolan. De gamla linjerna ersattes av sexton nationella program. De tidigare tvååriga yrkesförberedande linjerna blev treåriga. Ett viktigt syfte med det senare var att yrkeslinjerna inte skulle vara någon utbildningsmässig återvändsgränd utan att även de skulle kunna vara ett steg mot vidare studier. Förlängningen av studietiden från två till tre år skulle ge möjlighet till att vid sidan av att ge goda yrkeskunskaper, också ge behörighet till högskolestudier.

Vid sidan av denna reformering av gymnasieutbildningen har också huvudmannen för gymnasieskolan ändrats. Nu är det kommunerna som har ansvaret för gymnasieskolan. Staten har dessutom gått från regelstyrning av skolorna till en målstyrning av dessa. Dessa förändringar har gett kommunerna en större möjlighet att anpassa gymnasieutbildningen efter lokala behov och önskemål.

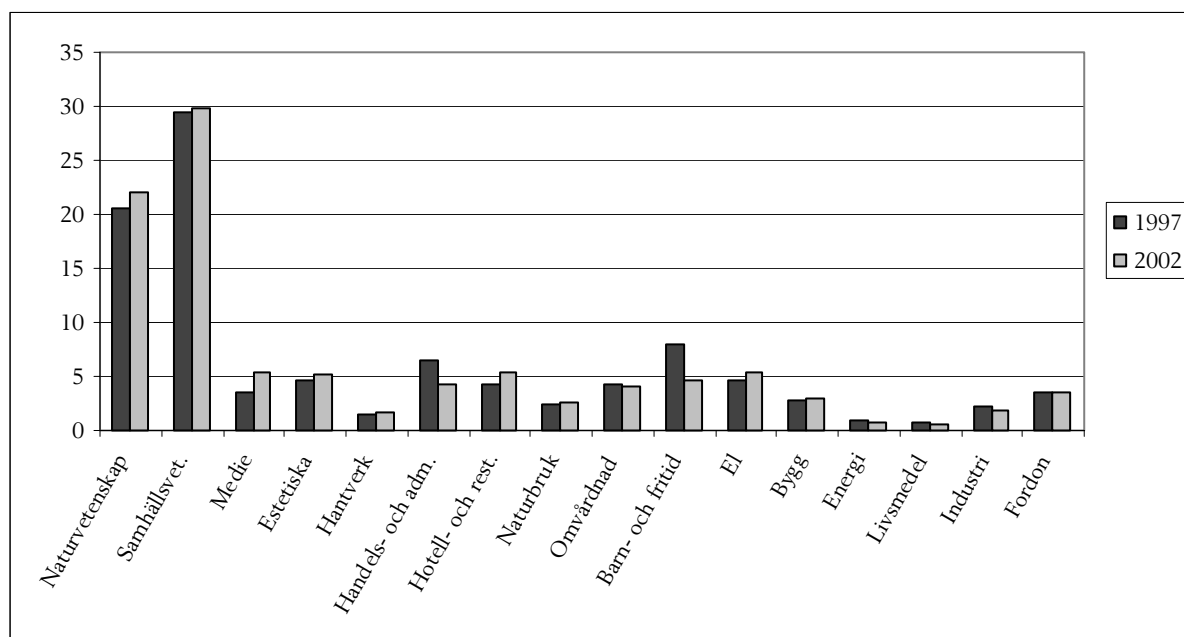
Denna trend har dock i viss utsträckning inskränkts av friskolornas möjlighet till etablering. Utbildningar som också finansieras med kommunala medel. Möjligheten att etablera friskolor och den ekonomiska ersättningen till dessa skolor bestäms på statlig nivå och påverkar det kommunala självbestämmandet. Statlig lagstiftning om elevens rätt att välja utbildningar utanför hemkommunen påverkar också.

Under senare tid har den sammantagna effekten av alla dessa stora förändringar diskuterats allt mer och frågan om en omfattande reformering av gymnasieskolan har varit aktuell. Regeringen och samarbetspartierna har dock valt att istället göra mindre förändringar av gymnasieskolan. Problemen med kvaliteten på de yrkesinriktade programmen på gymnasiet har dessutom lyfts allt mer i den allmänna debatten. Att det är viktigt att prioritera dessa har betonats i olika sammanhang. I det socialdemokratiska partiets riktlinjer som antogs på kongressen i april 2004 deklarerades att gymnasieskolan behöver förbättras. Det var framförallt bristerna på de yrkesinriktade utbildningarna som lyftes fram.

Allt färre genomgår yrkesinriktade gymnasieprogram

Sedan den reformerade gymnasieskolan genomfördes har antalet som fullföljer en utbildning på de yrkesinriktade programmen minskat.

Diagram 1: Andel elever med slutbetyg från olika program i relation till antalet på nationella program 1997 och 2002.

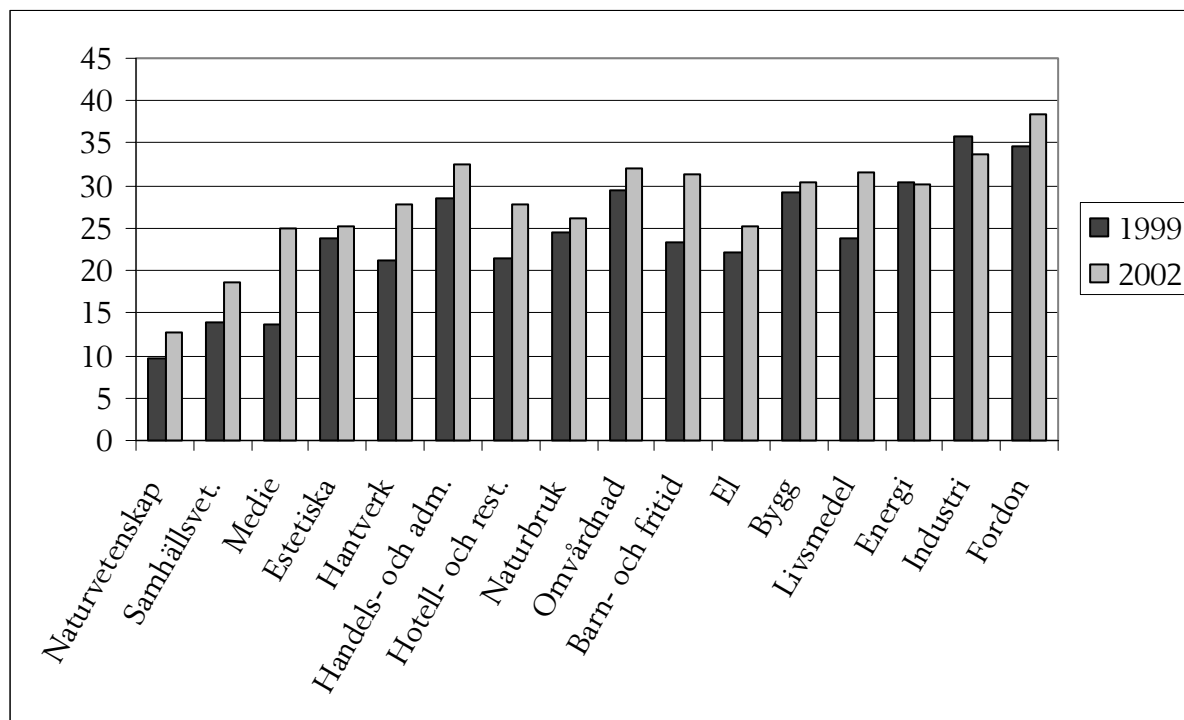
Källa: Skolverket

Mellan 1997 och 2002 ökade andelen som genomgick de teoretiska programmen. Andra program som ökade var media, hotell och restaurang, hantverk, estetiska och naturbruk. Av de mer traditionella yrkesprogrammen var det bara bygg och el som ökade något. Omvårdnad och barn och fritid, där vi vet att det kommer att bli brist på personal inom en nära framtid, minskade kraftigt. Barn och fritid har minskat med mer än 40 procent. Andelen som genomgår andra traditionella yrkesprogram har också minskat. Minskningen av antalet som lämnar dessa linjer med slutbetyg är ännu mer dramatisk. Genom att antalet som genomgår ett specialutformat program, vilket inte ingår i de nationella programmen, nästan har åttadubblats är minskningen av antalet studenter som har genomgått de traditionella yrkesinriktade programmen ännu större.

Vilka hoppar av sin utbildning?

Ett skäl till att antalet på dessa utbildningar har minskat är att många kommuner inte erbjuder dessa utbildningar. Det är oftast dyrare att erbjuda yrkesinriktade program än studieförberedande. Ur ett kortsiktigt kommunalekonomiskt perspektiv kan det vara lockande att styra över ungdomarna till billigare utbildningar. Vidare kan minskningen vara ett uttryck för att antalet sökande till utbildningarna är lågt, kanske beroende på att ungdomarna inte anser att utbildningarna är tillräckligt intressanta eller håller tillräckligt bra kvalitet. Ett ytterligare skäl till det låga antalet som slutför sina utbildningar på yrkesprogrammen är att många hoppar av sina utbildningar.

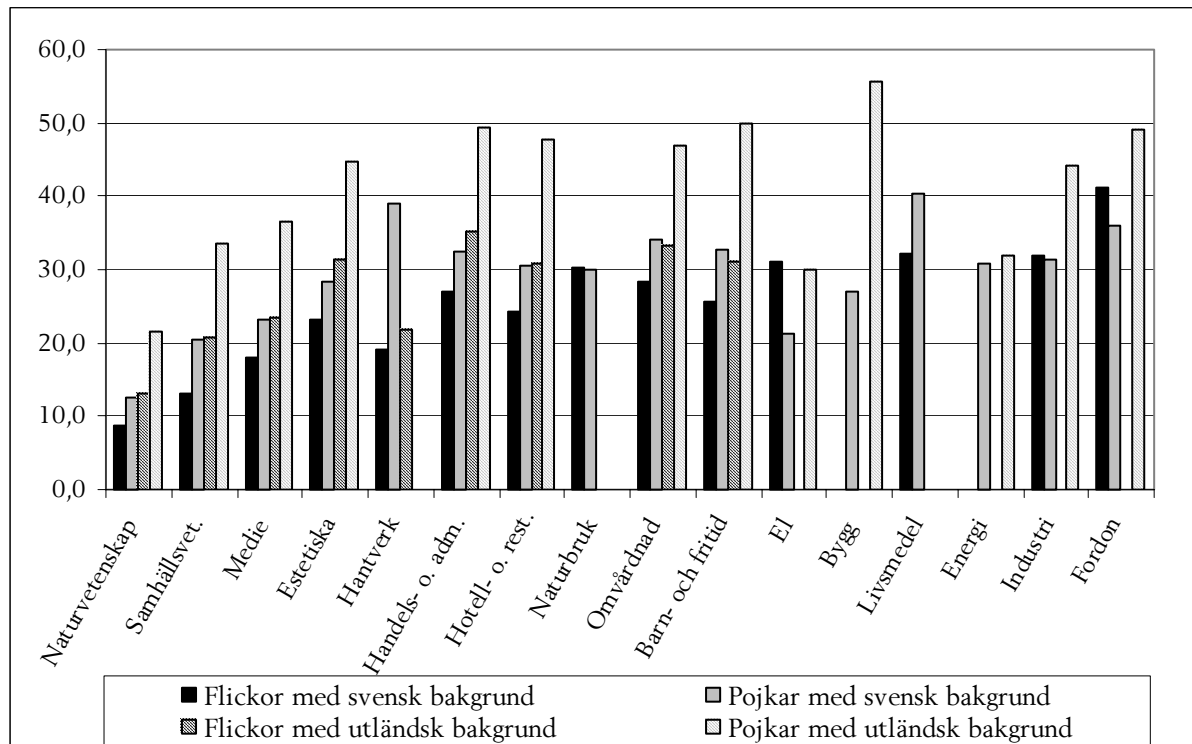
Diagram 2: Andel som påbörjade gymnasieutbildningen som inte hade fullföljt den inom fyra år 1999 respektive 2002.

Källa: Skolverket

Mellan 1999 och 2002 har andelen som inte slutfört sina studier efter fyra år från gymnasiestarten ökat på så gott som alla linjer. Den allra högsta andelen avhopp finns på de yrkesinriktade programmen. Under 2002 var det över 30 procent som inte hade fått slutbetyg på handel och administration, omvårdnad, barn och fritid, bygg, livsmedel, energi, industri och fordon. På de teoretiska programmen är andelen som inte slutför sin utbildning betydligt lägre. På naturvetenskapsprogrammet, som många ungdomar upplever som den mest krävande gymnasieutbildningen, var det endast 13 procent som inte slutförde sin utbildning. Bland de traditionella yrkesprogrammen avviker elprogrammet något från det gängse mönstret. Denna utbildning lyckas uppnå en lägre grad av avhopp. Ett skäl till detta är sannolikt den lärlingsutbildning som följer på den treåriga utbildningen. För att bli elmontör krävs att man har godkänt på de kurser som ingår i utbildningen. Detta regleras i ett avtal mellan arbetsmarknadens parter och sköts av det gemensamma yrkesrådet. Inom byggområdet finns en liknande ordning.

Diagram 3: Andel som påbörjade gymnasieutbildningen som inte har fullföljt den inom fyra år bland pojkar och flickor med svensk respektive utländsk bakgrund 2003.

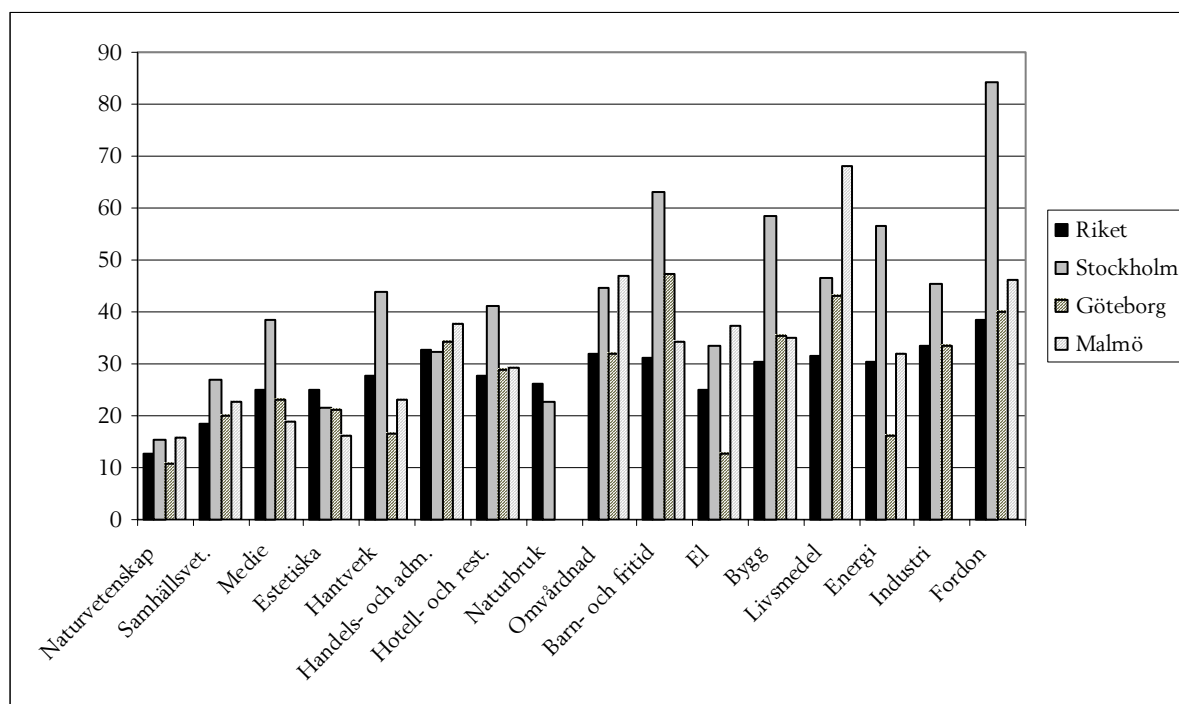

Källa: Skolverket

Av diagram 3 framgår att flickor med svensk bakgrund i lägst utsträckning hoppar av gymnasieprogrammen. De enda program där flickor hoppar av i större utsträckning än pojkar är de mansdominerade yrkesutbildningarna.

Den grupp som i störst utsträckning hoppar av är pojkar med utländsk bakgrund. På byggprogrammet lämnar över 50 procent av dem gymnasiet utan slutbetyg. På ett flertal andra av de yrkesinriktade programmen är det närmare 50 procent som hoppar av. Mellan pojkar med svensk bakgrund och flickor med utländsk bakgrund är skillnaderna intressant nog små på nästan alla program. Bland vissa av de yrkesinriktade programmen så är skillnaden mellan pojkar med svensk och utländsk bakgrund mycket stor. De tydligaste exemplen på det är bygg- och elprogrammet. Utbildningen verkar alltså passa pojkarna med svensk bakgrund, men fungera sämre för pojkarna med utländsk bakgrund. Skälen till de stora skillnaderna på byggprogrammet mellan pojkar med svensk och utländsk bakgrund bör analyseras vidare.

Diagram 4: Andel som påbörjat gymnasieutbildningen som inte har fullföljt den inom fyra i riket i jämförelse med Sveriges tre största städer 2002.

Källa: Skolverket

I de tre svenska storstadskommunerna uppvisas en än mer bekymmersam bild av de yrkesinriktade programmen. På de teoretiska programmen är inte skillnaderna så stora mellan rikssnittet och de tre storstäderna. De tre storstäderna, har vissa likheter, andelen med utländsk bakgrund är högre i dessa kommuner och boendesegregationen är omfattande. Vidare är arbetsmarknaden för ungdomar bättre i dessa kommuner än i andra delar av Sverige. Det kan leda till att avhoppet från gymnasiet ökar.

Skillnaderna mellan kommunerna är dock stora. Stockholm har bland de högsta genomsnittsinkomster i riket, Göteborg ligger någonstans i mitten, medan Malmö kommun tillhör de kommuner som har de lägsta genomsnittsinkomsterna.

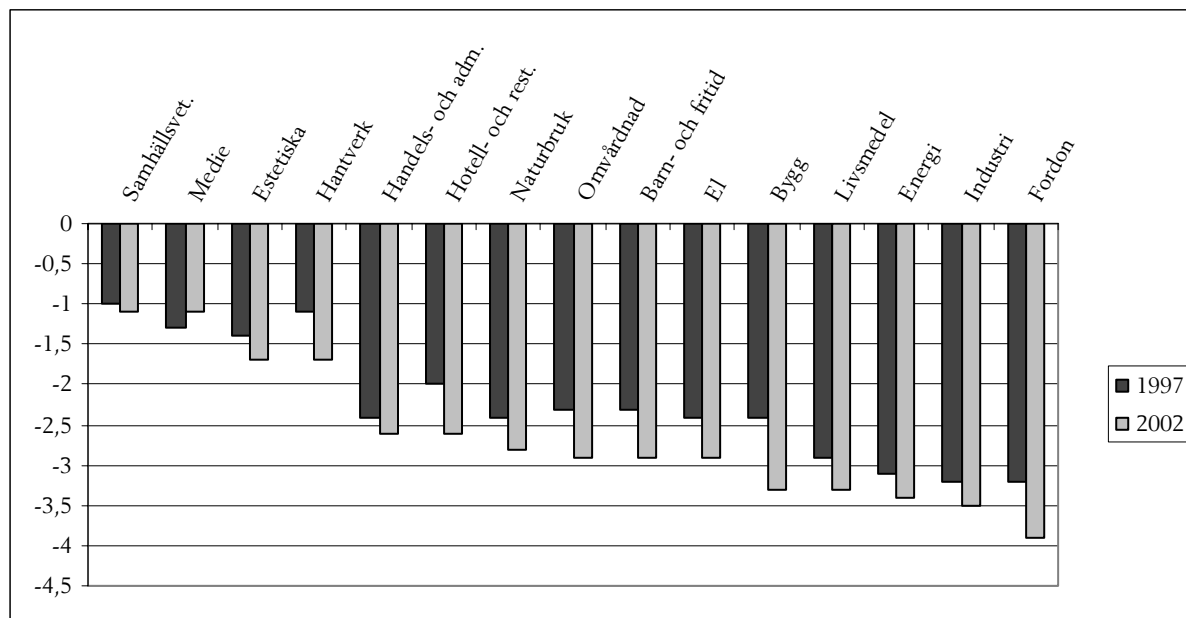
I framförallt Stockholm har man dock mer avhopp än i resten av Sverige. Bland många av de yrkesinriktade programmen är avhoppet mycket stora. På barn och fritid, bygg, energi och fordon hoppar fler än hälften av. På fordon har färre än 20 procent fullföljt sina studier.

Göteborgs kommun uppvisar inte alls lika stora avhoppssproblem som Stockholm. I kommunen har man på flera program lägre avhopp än i riket som helhet. På vissa av de yrkesinriktade programmen är avhoppsfrekvensen anmärkningsvärt låg. Att Göteborg är en traditionell industristad och att det har funnits ett närmare samarbete mellan industrin och kommunen när det gäller de yrkesinriktade gymnasieprogrammen kan dock ha bidragit till att dessa håller en bättre kvalitet än vad de gör i andra delar av Sverige och kanske framförallt jämfört med Stockholm. Detta faktum kanske kompenserar för en del av de typiska storstadsproblem som också finns i Göteborg.

Betygsskillnaderna ökar

Skillnaden i skolresultat mellan de olika programmen har också ökat för dem som lämnar gymnasieskolan med slutbetyg.

Diagram 5: Skillnaden i genomsnittligt slutbetyg mellan naturvetenskaplig linje och de femton andra nationella programmen.

Källa: Skolverket

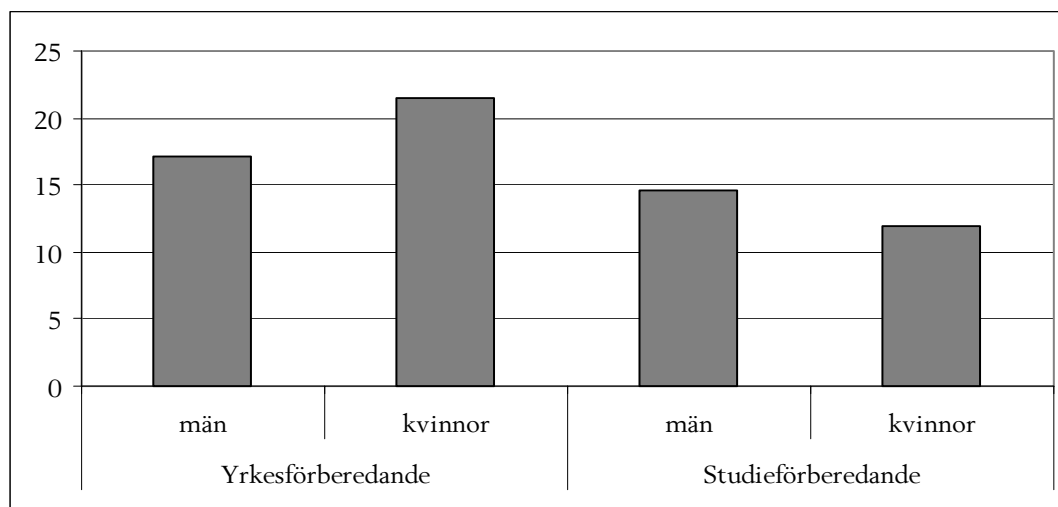
Skillnaden i genomsnittligt slutbetyg är stort mellan de olika programmen. Under 2002 var snittet 15,4 på naturvetenskapsprogrammet. Det betyder att det genomsnittliga gymnasiebetyget låg strax över väl godkänt. På fordon, som har det lägsta genomsnittsbetyget, var genomsnittsbetyget 11,5. Det är inte långt över godkänt, vilket är nödvändigt för att överhuvudtaget få ett slutbetyg. Mellan 1997 och 2002 har genomsnittsbetygen ökat på alla program, en utveckling som kan ha flera skäl.

Skillnaderna mellan de olika programmen har dock ökat påtagligt. På alla program, utom media, har gapet ökat till dem på det naturvetenskapliga programmet. Detta har skett samtidigt som avhoppet från de yrkesinriktade programmen ökat. Trots att de minst motiverade i allt större utsträckning lämnar de yrkesinriktade programmen, ökar alltså det betygmässiga gapet mellan de som är kvar och studenterna på de teoretiska programmen.

Hur går det sedan?

Statistiska centralbyrån genomför regelbundet undersökningar av ett slumpmässigt urval av dem som tre år tidigare blev färdiga med sina studier. Den senaste av dessa studier genomfördes år 2002.

Diagram 6: Andel öppet arbetslösa och i arbetsmarknadspolitiska åtgärder som andel av de i arbetskraften 2002, tre år efter gymnasieutbildningens slutförande.

Källa: SCB

Det visar sig att andelen arbetslösa och i arbetsmarknadspolitiska åtgärder är stor i gruppen som genomgått yrkesprogrammen och ingår i arbetskraften. Bland kvinnorna är andelen över 22 procent och bland männen är andelen 17 procent. Under 2002 var ungdomsarbetslösheten fortfarande relativt låg. Sedan dess har arbetslöshetstalen stigit betydligt. Bland dem som gått ett studieförberedande program är andelen arbetslösa betydligt lägre, mellan 10 och 15 procent. Trots att de som genomgått yrkesprogrammen borde ha betydligt bättre möjligheter att få ett jobb direkt efter gymnasiet, så visar det sig att bland dem som gått ett studieförberedande program är det fler som får jobb, om de väljer att inte studera vidare.

Sammanfattning

Många av de traditionella yrkesprogrammen har stora problem. Antalet studenter som läser på dessa program minskar samtidigt som allt fler hoppar av. Skillnaden i studieresultat mellan de studieförberedande programmen och yrkesprogrammen ökar. Bland dem som lämnar yrkesprogrammen är arbetslösheten högre än bland de som lämnar de studieförberedande programmen och börjar söka jobb.

Samtidigt vet vi att yrkesprogrammen spelar en viktig roll i utbildningssystemet. Inom flera av de yrkesområden som dessa utbildningar syftar till kommer det att bli brist på utbildad arbetskraft. För många ungdomar är dessutom yrkesprogrammen en bra möjlighet att få ett jobb i unga år. Dessutom upplever många skoltrötta ungdomar att det är positivt att kunna kombinera teoretiska studier med praktiska övningar. De studieförberedande programmen bygger i mycket större grad på den undervisningsform och de ämnen som finns i grundskolan. För många ungdomar är det angeläget att få göra något, i alla fall delvis annorlunda, under gymnasietiden.

Fördelarna med yrkesprogrammen bygger dock på att dessa fungerar bättre än vad de gör idag. Den stora andelen av studenter som hoppar av yrkesprogrammen ger en signal om att något fundamentalt inte fungerar i mötet mellan gymnasiestudenten och

skolan. Den större arbetslösheten bland de från yrkesprogrammen indikerar att de praktiska färdigheter som de har med sig från skolan inte i tillräckligt hög grad uppskattas på arbetsmarknaden.

En av de frågor som vi måste ställa oss är om reformeringen av gymnasieskolan, vilket innebar att alla linjer blev treåriga och gav en grundläggande behörighet till högskolestudier, innebar att yrkesprogrammen fick ge avkall på tidigare viktiga kvaliteter. Den största risken med reformen är att man i strävan att både nå upp till målet om att ge adekvata yrkeskunskaper och dessutom tillräckliga studieföreberedande kunskaper inte klarar något av målen.

Det finns signaler om att de yrkesfärdigheter som ges på utbildningen inte håller en lika hög kvalitet som tidigare. De tydligaste exemplen på detta är omvårdnadsprogrammet. De som nu går ut från denna utbildning har inte samma befogenheter i vården som de undersköterskorna tidigare fick. Det fanns en förhoppning om att arbetsgivarna skulle stå för färdigutbildningen, när reformen sjösattes. Utvecklingen har emellertid gått i motsatt riktning. Den höga arbetslösheten har gjort det möjligt för arbetsgivare att ställa ännu högre krav på kunskaper och färdigheter bland de som anställs.

Det har vidare visat sig att den allmänna behörighet inte räcker långt när man ska påbörja sina högskolestudier. För att läsa vidare krävs i de allra flesta fall att man kompletterar sin gymnasieutbildning. Allt färre går idag direkt från gymnasiet, och framförallt från yrkesprogrammen, till högskolan. Den kommunala vuxenutbildningen har blivit en allt mer integrerad del av utbildningssystemet. Det faktum att man inte har fullständig behörighet att studera på högskolan, är inte ett lika stort hinder för vidare studier som tidigare. Frågan är om strävan att alla ska klara högskolebehörighet, som i praktiken inte räcker långt, har lett till att andra färdigheter och kunskaper, både kopplade till yrkeslivet och samhällslivet i övrigt, får stå tillbaka i utbildningen.

Det är uppenbart att yrkesprogrammen på gymnasiet måste förbättras. Vissa förbättringar kan säkert ske genom en resursförstärkning och genom att kommunerna tar ett större ansvar för kvaliteten på dessa utbildningar. De stora skillnaderna mellan de tre storstadskommunerna indikerar att ett kommunalt engagemang i frågan om yrkesprogrammen kan ha stor betydelse för hur väl man lyckas med att skapa högkvalitativa och attraktiva yrkesprogram. Man bör också fråga sig om alla kommuner, varav många är väldigt små, verkligen kan ta detta ansvar. Det finns en tendens mot att utbudet av utbildningar blir allt mer marknadsstyrt. De utbildningar som är billiga att anordna och kan locka till sig många studenter växer i antal, medan de traditionella yrkesprogrammen krymper.

Vidare verkar det vara något av en framgångsfaktor att ha ett nära samarbete mellan arbetsmarknadens parter och skolan. Bygg- och elprogrammet är exempel på utbildningar som verkar klara att kombinera teori och praktik på ett sätt som både svarar mot både arbetsmarknadens behov och elevernas intresse och förmåga. Elprogrammet är ett intressant exempel på att tydliga krav för att få vara med i den efterföljande lärlingsutbildningen och få ett certifikat som elektriker kan vara en viktig drivkraft att klara gymnasieutbildningen.

Det är angeläget att man på alla yrkesprogram kan finna former för att kombinera teori och praktik på ett sätt som gör att andelen som går färdigt utbildning och därefter får ett arbete ökar. Det räcker inte med någon enstaka åtgärd för att lyckas med detta. Det som krävs är istället flera olika insatser för att förbättra kvaliteten på yrkesprogrammen. Det finns en risk att flera av yrkesprogrammen är inne i en negativ spiral, där sämre kvalitet på utbildning, ger sämre studieresultat, vilket i sin tur leder till att utbildningarna attraherar allt färre allt mindre motiverade studenter. En sådan utveckling måste brytas.